

זכויות האדם בישראל -

תמונת מצב : 2002

דו"ח האגודה לזכויות האזרח על זכויות האדם בישראל בשנה

החולפת, יולי 2001 - יוני 2002

כתיבה: נעמה ישובי

מבוא

בעת האחרונה הופנה עיקר תשומת הלב לנעשה בשטחים. על הפרות זכויות האדם בשטחים ועל פעולות האגודה נגד הפרות אלו נרחיב בהמשך. לצד פעולותיה בתחום זה ממשיכה האגודה בשגרת עבודתה: מקבלת עשרות פניות מדי שבוע, מגישה עזרה לאנשים שחירותם נשללה, נאבקת נגד אפליה, פועלת נגד חדירה לפרטיות, מפרסמת מידע על זכויות האדם, מסייעת בהכנת הצעות חוק ועוד ועוד.

המצב הביטחוני והכלכלי, הממשלה הרחבה (וההסכמים הקואליציוניים הכובלים את חבריה) והרכב הכנסת הקשו מאוד על קידום זכויות האדם בשנה החולפת. על אף מאמצים והשקעה מקצועית אין כמעט סיכוי בקונסטלציה הנוכחית לקדם חקיקה והקצאת תקציבים שיתקנו ליקויים שונים. אדרבה, המגמה הרווחת בקרב מקבלי ההחלטות בשנה זו היתה צמצום זכויות אזרחיות וכלכליות כאחת. מאמץ רב הוקדש אפוא לשמירה על הקיים, לסיכול ניסיונות פגיעה בזכויות האדם ולמניעת הידרדרות.

בשנה החולפת הוחרפה מגמת הצמצום הדרסטי של הזכאות לדמי אבטלה. ממשלה זו, אף יותר מקודמותיה, מגלגלת את נטל המיתון במשק אל כתפיהם של הנפלטים משוק העבודה, מטביעה עליהם חותם של משתמטים ומרוקנת מתוכנו את מושג ביטוח האבטלה, שלפיו כל עובד מפריש משכרו החודשי כדי להבטיח את פרנסתו בימים קשים.

בשנים קודמות הצבענו על זיקה מדאיגה בין מצב כלכלי לנגישות לשירותי בריאות. השנה אנו מבקשים להפנות תשומת לב לזיקה ההולכת וגוברת בין מצב כלכלי לנגישות למערכת המשפט. צמצום הזכויות לסיוע משפטי בעניינים אזרחיים ולייצוג בידי סגור בעניינים פליליים, גורם לכך, שאנשים שחירותם נשללה באשפוז פסיכיאטרי כפוי, בהליכי הוצאה לפועל, או במעצר משטרתי, "נופלים בין הכסאות" משום שידם אינה משגת לשכור עו"ד אך הם אינם זכאים לייצוג מטעם המדינה. לכך נוספים ביטול המימון של תרגום בדיונים משפטיים בתיקים אזרחיים, והעלאה ניכרת של האגרה המוטלת על עתירות בעניינים שונים, בעקבות העברת הסמכות בעניינים אלה מבית המשפט העליון לבית המשפט לעניינים מינהליים.

השנה הוחמרה אפליית האזרחים הערבים בישראל. תוכניות ממשלתיות לצמצום פערים בין יישובים יהודיים לערביים אינן מיושמות והתקציבים, שאמורים היו לעלות, על פי התוכניות הללו, יורדים.¹ הממשלה הנוכחית הנהיגה מחדש דפוס אפליה שבוטל בשנות התשעים וקיצצה כ-20% משיעור קיצבאות הילדים שהוריהם לא שירתו בשירות בטחוני או לאומי. רוב הנפגעים מהחלטה זו הם אזרחים ערבים. לא למותר להזכיר כי לאזרחי המדינה הערבים ייצוג גבוה גם בין הנפגעים ממגמות אחרות המוזכרות כאן.

למרות צעדים שונים לשיפור תנאי הכליאה בישראל, עצירים (שאשמתם טרם הוכחה והם בחזקת חפים מפשע) עדיין כלואים במתקני מעצר משטרתיים בתנאים תת-אנושיים, המנוגדים לחוק באופן מוחלט. שטח המחיה לאסיר בבתי הסוהר בישראל עומד על חצי משטח המחיה לאסיר בבריטניה וכשליש משטח המחיה לאסיר בספרד.

בעוד שביקורת שיפוטית על מעצר פלילי מתקיימת כיום בתוך 24 שעות מהמעצר, נשללת חירותם של חייבים (מתוקף צו של ההוצאה לפועל) ושל זרים השוהים בארץ ללא היתר (מתוקף חוק הכניסה לישראל) למשך זמן רב, עד להבאתם בפני ערכאה שיפוטית.

מתפשטת הנטייה להגביל את חופש הביטוי. בחודשים האחרונים ראינו שמגמה זו הכתה שורשים גם במוסדות האקדמיה והתקשורת, שבסיס קיומם בזכות לחופש המחשבה והביטוי. על מגמות אלה ועל הפרות זכויות האדם בישראל 2002 - בתמונת המצב שלהלן.

נגישות למערכת המשפט

"המכשול הראשון העיקרי בפני מימוש זכות הגישה לערכאות, הוא העלויות הגבוהות של ייצוג משפטי". כך אמר לא מכבר שופט בית המשפט העליון, יעקב טירקל.² זכות הגישה לערכאות נועדה לאפשר לאזרח להתגונן מפני כוחו של השלטון ומפני עוול שנגרם לו לדעתו. ייצוג משפטי בידי עו"ד

חיוני לקיום הליך הוגן, שכן לאדם ממוצע אין הידע המקצועי והמיומנות הנחוצה כדי לייצג את עצמו. הופעה ללא ייצוג יוצרת חוסר איזון בין האזרח לרשות.

בפיסקאות הבאות אנו מבקשים להפנות תשומת לב לזיקה ההולכת וגוברת בין מצב כלכלי לבין נגישות למערכת המשפט. כל זיקה בין אמצעיו הכספיים של האזרח לבין הצלחתו בבית המשפט פוגעת בזכות להליך הוגן ובזכות לשוויון בפני החוק. צמצום הזכויות לסיוע משפטי בעניינים אזרחיים ולייצוג בידי סגור בעניינים פליליים, גורם לכך, שאנשים שחירותם נשללה בהליכי הוצאה לפועל או במעצר משטרתי, "נופלים בין הכסאות" משום שידם אינה משגת לשכור עו"ד אך הם אינם זכאים לייצוג מטעם המדינה. לכך נוספים ביטול המימון של תרגום בדיונים משפטיים בתיקים אזרחיים, והעלאה ניכרת של האגרה המוטלת על עתירות בעניינים שונים, בעקבות העברת הסמכות בעניינים אלה מבית המשפט העליון לבית המשפט לעניינים מינהליים.

צמצום הזכות לייצוג בידי סגור ציבורי

חוק הסנגוריה הציבורית נחקק בשנת 1995 לאחר שהתברר כי רוב העצורים אינם מיוצגים בידי עו"ד בשלב הראשון של המעצר. החוק נועד להבטיח ייצוג משפטי לחשודים ולנאשמים חסרי אמצעים וכן לחשודים ולנאשמים בעבירות חמורות, שעונשן חמש שנות מאסר או יותר (ללא תלות במצבם הכלכלי). מבדיקה שנעשתה לפני חקיקת החוק התברר, למשל, כי סיכוייו של חשוד המיוצג בידי עו"ד, להשתחרר בערבות גדולים פי שלושה מאלה של חשוד שאינו מיוצג וכי אורך הדיון בבקשת מעצר של חשוד המיוצג בידי עו"ד, כפול מאורך הדיון במעצר חשוד בלתי-מיוצג.³

בשנה האחרונה קוצץ תקציבה של הסנגוריה הציבורית וכדי לעמוד בתקציב המצומצם הורה משרד המשפטים לסנגוריה הציבורית (בחודש יולי 2001 ושוב בתחילת חודש אפריל 2002), להפסיק למנות סגורים חיצוניים (סגורים חיצוניים מטפלים בכ-90%-80% מתיקי הסנגוריה). משמעות הדבר היא צמצום חריף של הזכות לייצוג בידי סגור.

נציין, כי גם לאחר חקיקת חוק הסנגוריה הציבורית, ישראל מפגרת בהרבה אחר מדינות המערב האחרות בהיקף הייצוג שהיא מספקת לחשודים ולנאשמים בלתי מיוצגים.⁴ בית המשפט העליון הביע בעבר את הדעה שראוי היה שכל נאשם, או כל נאשם המובא לדיון בעבירה שהיא פשע או עוון, יזכה בשירותיו של סגור.⁵ היקף זכאותם של חשודים ונאשמים לייצוג בידי סגור ציבורי רחוק ממילא ממצב אידיאלי זה. עתה, באמצעות ההוראה לסנגוריה הציבורית להימנע ממינוי סגורים חיצוניים, מבקשים לגזול גם מעט זה ולמנוע כמעט לחלוטין מחשודים ומנאשמים ייצוג בידי סגור ציבורי, ולא זו בלבד, אלא שצמצום הזכות נעשה בהחלטה מינהלית של פקידים ובניגוד לחוק הסנגוריה הציבורית, שחוקקה הכנסת.

שיעור האגרה בבית המשפט לעניינים מינהליים

בתחילת שנת 2002 הועברו נושאים שונים מסמכותו של בג"ץ לסמכותו של בית המשפט לעניינים מינהליים. בין הנושאים: הדיור הציבורי, שיפוץ בתים ואחזקתם, החלטות של רשות בעניין אשרות כניסה וישיבה בישראל (לתושבים ארעיים, לתיירים ולעובדים זרים) וערעור על החלטה בעניין מעצר בשל שהייה בלתי חוקית. משמעות העברה זו היא העלאת שיעור האגרה, שנדרשים לשלם אזרחים ותושבים, המבקשים לעתור לבית המשפט בנושאים אלה, או לערער על החלטה בעניינם. במקום 507 ש"ח (שיעור האגרה בבג"ץ) עליהם לשלם 2,422 ש"ח (שיעור האגרה בעבור עתירה לבית המשפט לעניינים מינהליים) או 1,065 ש"ח (שיעור האגרה בעבור ערעור מינהלי). כך, לדומה, אזרח זר שיש לו בישראל ילדים קטינים מנישואיו לאזרחית ישראלית, נדרש לשלם 2,500 ש"ח (כולל אגרת פרוטוקול) כשביקש לעתור נגד החלטת משרד הפנים לגרשו מהארץ לאחר שנפרד מאשתו.

סיוע משפטי בעניינים אזרחיים

האגף לסיוע משפטי של משרד המשפטים מעניק לזכאים סיוע בנושאים אזרחיים, כגון סכסוכים בתחום המעמד האישי, תביעות נגד הביטוח הלאומי, צווי ירושה, דיני עבודה, חוק הגנת הדייר ועוד. השנה הוסמך האגף להגיש תביעות גם בנושאים הנוגעים לסחר בנשים (ראו בהמשך). בשנת 2001 הגיע מספר הפונים ללשכות הסיוע המשפטי ל- 37 אלף, אולם כארבעים אחוז מהפונים נדחו משום שהם משתכרים מעל הסכום הקובע, העומד על 4,666 ש"ח למשפחה בת 3 נפשות, או שהם בעלי רכוש שערכו יותר מפי שלושה מהשכר הממוצע במשק. שכבה רחבה של אזרחים שידם אינה משגת לשכור עו"ד, אך אינם זכאים לסיוע מהאגף לסיוע משפטי, נופלים בין הכיסאות. לאחרונה החליט הוועד המרכזי של לשכת עורכי הדין להעניק לציבור זה סיוע משפטי ללא תמורה.⁶

תרגום בבתי משפט - אפליית קבוצות מוחלשות

בסוף דצמבר 2001 הנחה מנהל בתי המשפט, השופט דן ארבל, את נשיאי בתי המשפט בישראל לבטל את המימון של הוצאות התרגום בידי המדינה במשפטים אזרחיים. משמעות הדבר היא הגבלה קשה על נגישות למערכת המשפט של אזרחים שאינם דוברי השפה העברית על-בוריה: חרשים, המתקשרים בשפת הסימנים, עולים חדשים וכמובן - אזרחים ערבים, ששפתם היא שפה רשמית במדינה על פי חוק.⁷ רבים בקבוצות אלו ממילא אינם אמידים, בלשון המעטה. הטלת הוצאות התרגום עליהם פוגעת בזכותם לשוויון מהותי בפני החוק ובזכותם להליך הוגן (לרבות הזכות לגישה לערכאות). בית המשפט העליון קבע בהקשרים דומים, כי העובדה שהגנה על זכויות אדם עולה כסף אינה מצדיקה פגיעה בהן.⁸

בעקבות עתירה לבג"ץ, שהגיש ארגון עדאלה בדרישה לבטל את ההנחיה, חזר בו השופט ארבל מההנחיה בנוגע למימון תרגום לערבית.⁹ מתדיינים שאינם דוברים עברית או ערבית (לרבות חרשים הנזקקים לתרגום לשפת הסימנים) צריכים אפוא לממן תרגום מכיסם. בחודש יולי אמור בג"ץ לדון

בעתירה אחרת נגד ההחלטה, שהגיש המרכז לסיוע משפטי ליוצאי אתיופיה, ובה דרש להחזיר את מימון התרגום לשפותיהם של יוצאי אתיופיה (אמהרית וטיגרית) וכן לשפר את רמת התרגום לשפות אלה.

בית המשפט לענייני משפחה - לא ליהודים בלבד

אף שבתי המשפט למשפחה הם ערכאה אזרחית שאמורה להיות פתוחה בפני כל תושבי המדינה נמנעה עד השנה מנשים ערביות האפשרות לפנות אליהם. לאחר מאבק שנמשך שש שנים, קיבלה הכנסת בחודש נובמבר 2001 תיקון לחוק בית משפט לענייני משפחה, המאפשר לנשים ערביות (מוסלמיות ונוצריות) גישה לבתי משפט לענייני משפחה בהיקף דומה לזה העומד לרשות האוכלוסייה היהודית.

ההשלכות המעשיות של התיקון נוגעות לענייני אחזקת ילדים ודמי המזונות, אשר היו מצויים עד לתיקון בסמכות הייחודית של בתי הדין השרעיים לגבי מוסלמים, ונושא מזונות האישה במהלך הנישואין, שהיה נתון לסמכות הייחודית של בתי הדין הנוצריים. מצב זה פגע בעיקר בנשים (ובילדיהן), שנמנעה מהן האפשרות לפנות לבתי המשפט לענייני משפחה בענייני מזונות ואחזקת ילדים, פנייה אשר ברוב המקרים היתה משפרת את מצבן מבחינת גובה דמי המזונות ומבחינת אחזקת הילדים. לעומת זאת, נשים יהודיות יכולות היו לפנות לבתי המשפט לענייני משפחה בעניינים אלה, אם טרם הוגשה תביעה בעניינם לבית הדין הדתי.

יחד עם זאת, ענייני נישואין וגירושין ממשיכים להיות בסמכותם הבלעדית של בתי הדין הדתיים, לגבי בני ובנות כל הדתות.

העדר ייצוג משפטי בהליכי אשפוז פסיכיאטרי כפוי

בשנה האחרונה התקבלו במשרדי האגודה כ-140 פניות לעזרה מאנשים שאושפזו בכפייה. מעקב ממושך הראה כי חלק משמעותי של האשפוזים הללו אינו מוצדק.

הוראות החוק לטיפול בחולי נפש, משנת 1991, נועדו להבטיח כי אשפוז וטיפול כפוי ייעשו רק במקרים בהם הדבר חיוני להגנה על החברה או על החולה. היה אפשר לצפות לירידה בהיקף האשפוזים הכפויים בעקבות קבלת החוק, אולם נתוני משרד הבריאות מצביעים על גידול מתמיד בסך-כול האשפוזים ועל גידול בשיעור האשפוזים הכפויים: ב-1990 היו האשפוזים הכפויים פחות מחמישית מסך-כול האשפוזים הפסיכיאטריים ואילו בשנת 2000 הגיע שיעורם ליותר מרבע.

לפי החוק לטיפול בחולי נפש זכאי כל אדם שאושפז בכפייה, לערער על החלטת הוועדה הפסיכיאטרית בפני בית משפט מחוזי, אולם בפועל מתאפשר הערעור רק למי שמיוצגים בידי עו"ד, שהם מיעוט זעום מכלל המאושפזים בכפייה. הניסיון מלמד כי עצם הייצוג המשפטי של אדם בהליכים המתנהלים בפני הוועדה הפסיכיאטרית, גורם לשיפור משמעותי של איכות הדיון וליתר הקפדה על

זכויותיהם של המובאים לדין. במקרים רבים של הגשת ערעור, הייצוג אף מביא לשינוי בעמדת הרשויות, להודאת המדינה כי האשפוז נעשה שלא כדין, ולשחרור המאושפז מבלי לקיים דין כלל.

ועדה ממשלתית בין-משרדית בראשות פרקליטת מחוז תל-אביב, עו"ד נורית שניט, אשר דנה בפגמים שנתגלו בעבודת הוועדות הפסיכיאטריות, המליצה עוד בחודש יולי 2000 באופן חד משמעי על מינוי עורכי דין מייצגים בהליכי אשפוז כפוי, אך עד כה טרם יושמו המלצות הוועדה.

האגודה לזכויות האזרח וארגון בזכות עתרו לבג"ץ נגד משרד הבריאות לפני למעלה משנה, לאחר שהתברר כי כללי צדק יסודיים אינם נשמרים בהליך האשפוז הכפוי, ובעיקר לא נשמרת זכות הטיעון לאדם המובא בפני הוועדות הפסיכיאטריות. כתוצאה מכך מקבלות הוועדות לעתים קרובות החלטות לא מנומקות או החלטות שנתקבלו לאחר בדיקה קצרה ודין לא ממצה בעניינו של אותו אדם. המערערים על אשפוזם הכפוי מוצאים עצמם במצוקה קשה, מושפלים וחסרי אונים, בניסיונם הנואש להגן על חירותם ועל כבודם.

מנכ"ל משרד המשפטים הודיע בתשובתו לעתירה על כוונה לערוך, עד סוף שנת 2002 (מבלי לנקוב במועד תחילת הניסוי), פרויקט ניסויי למתן ייצוג לחולים בפני הוועדות הפסיכיאטריות במחוז ירושלים. על יסוד ממצאי ניסויי זה מתכוון המשרד לגבש מתכונת לייצוג חולים בוועדות פסיכיאטריות (באמצעות הסנגוריה הציבורית או האגף לסיוע משפטי). כמו כן נמצאת כיום בהליכי חקיקה הצעת חוק פרטית, של ח"כ אופיר פינס-פז, שנועדה להבטיח ייצוג משפטי בפני ועדות פסיכיאטריות.

מאסר חייבים - שלילת חירות ללא הליך הוגן

בתיקון לחוק ההוצאה לפועל מאפריל 1999, הוקנו להוצאה לפועל סמכויות לשלוח למאסר אדם שאינו פורע חוב בתנאים מסוימים על סמך ההנחה שהחייב מתחמק מתשלום, ללא הליך הוגן. לפי התיקון חייב שלא שילם את חובו, לא הגיש התנגדות להוצאה לפועל, לא התייצב ל"חקירת יכולת" ולא הגיש בקשה לפריסת החוב לתשלומים, נחשב כמי שנמנע מלשתף פעולה עם ההוצאה לפועל וצפוי להיאסר ל-48 שעות. לאחר מכן יובא בפני ראש ההוצאה לפועל לדין בעניינו.

בינואר 2002 דחו שופטי בג"ץ עתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח, יחד עם התנועה למלחמה בעוני וחטיבת זכויות האדם במכללת רמת גן, בדרישה לבטל את ההסדר האמור. בעתירה נטען, בין היתר, כי בהתנגשות בין חירות אדם לבין הגנה על הקניין של אדם אחר, יש לתת עדיפות להגנה על החירות.

בהחלטתם קבעו השופטים כי הגם ש"ייתכן וההוראות שאת ביטולן מבקשים, אינן מגלמות את ההסדר הטוב ביותר שניתן לגבש..."¹⁰ לא נמצא בתיקון לחוק פגם ההופך אותו לבלתי חוקתי באופן המחייב את ביטולו. השופטים העירו, עם זאת, כי ראוי שהמחוקק יבחן את ההסדר לאור הניסיון המצטבר וכי תישקל הפחתת תקופת המאסר בטרם הבאה בפני שופט ל-24 שעות, כמו בחוק המעצרים.

דוגמה לחומרת פגיעתו של ההסדר הנוכחי ניתן היה לראות לא מכבר, כאשר הובא בפני רשם ההוצאה לפועל בתל-אביב אדם שלא היה מיוצג בידי עו"ד ולא ידע כיצד להתמודד עם דרישת המאסר, למרות טענות חזקות שיש לו להצדקת אי-תשלום החוב. הרשם הורה לאסור אותו, בנימוק ש"לא ניסה לשפר את מצבו". מתנדבים בעמדה קבועה של פרויקט ההוצאה לפועל של "הלב במשפט" (מיסודה של התנועה למלחמה בעוני) נחלצו לעזרתו ודרשו מהרשם לקיים דיון חוזר, שלאחריו הורה הרשם לשחרר את החייב ולאפשר לו להגיש, בעזרת המתנדבים, בקשה מסודרת בתוך 14 יום. המקרה הזה ממחיש גם את חשיבות הייצוג המשפטי ואת הזיקה המדאיגה בין היכולת לקבלו לבין מצב כלכלי.

תנאי כליאה של עצורים ואסירים

ההגנה על זכויות האדם נבחנת בין היתר בשמירת זכויותיהם וכבודם של מי שהחברה שוללת, על פי דין, את חירותם. למרות השקעה בשיפור תנאי המעצר בישראל, רוב מתקני המעצר (בתי מעצר ותאי מעצר בתחנות משטרה) אינם עומדים בדרישות חוק המעצרים והתקנות ופוגעים פגיעה חמורה בזכויות העצורים ובכבודם. ברוב המכריע של מתקנים אלה אין העצורים נהנים מהזכויות המגיעות להם על פי חוק, הצפיפות עולה על המותר, עצורים רבים ישנים על מזרון המונח על הרצפה ורבים מהעצורים הזכאים להליכה יומית בחצר פתוחה אינם יכולים לממש את זכותם.

בביקור שערכו נציגות האגודה לזכויות האזרח בבית המעצר בראשון-לציון בחודש מאי 2001, נמצאו תנאים קשים במיוחד, גם בהשוואה לתנאים השוררים בבתי מעצר אחרים. ביום הביקור היו כלואים בבית מעצר זה, שיש בו רק 12 מיטות, 21 עצורים. בשניים משלושה התאים הקיימים אין אמצעי אוורור סבירים. שניים מהעצורים הוחזקו במקום (במועד הביקור) חודשיים ועשרה ימים, בניגוד לתקנות, המתירות החזקת עצורים בבית מעצר שאין בו חצר במשך שבעה ימים בלבד.

ממצאים דומים עלו מביקורות שערכו במהלך שנת 2001 אנשי הסנגוריה הציבורית, ב- 35 מתקני מעצר שבניהול משטרת ישראל:

- ב-19 מתוך 35 מתקני המעצר שבהם נערכה ביקורת על ידי אנשי הסנגוריה הציבורית קיימת בעיית צפיפות בתאי המעצר ובשמונה מתקנים היו ביום הביקור עצורים שלא קיבלו מיטה לישון בה ונאלצו לישון על מזרנים שהונחו על הרצפה. בתחנת המשטרה באשדוד שהו בעת הביקור 18 עצורים בשני תאי מעצר המיועדים (יחד) לקליטת שמונה עצורים בלבד. בבית המעצר "קישון" שהו בעת הביקורת כ-400 עצורים, אף שבבית המעצר יש כ-285 מיטות בלבד. כלומר, באותו יום נאלצו 115 עצורים בבית המעצר "קישון" לישון ללא מיטה.¹¹

- בעוד שתקנות המעצרים קובעות כי השטח הממוצע לעצור בתא לא יפחת מ-4.5 מ"ר. ב-19 מ-35 מהמתקנים שנבדקו היה שטח המחיה לעצור, בחלק מהתאים או בכלם, קטן באופן ניכר מהמדד האמור, ועמד על 2-3 מ"ר לעצור ואף פחות מזה. באגף הכללי בבית המעצר "קישון" שטח המחיה לעצור, בחלק מהתאים, נע בין 1-1.5 מ"ר (בהתייחס למספר המיטות בתא ומבלי להתייחס למספר הרב של העצורים הלנים על גבי מזרנים המונחים על הרצפה).
 - ב-21 מתוך 35 מתקני מעצר שבדקו אנשי הסגוריה הציבורית לא ניתנת לעצורים אפשרות לצאת להליכה יומית באוויר הפתוח. במתקני מעצר אלה נשללת זכות זו גם מעצורים המוחזקים מעל לשבעה ימים, והזכאים לכך בהתאם לחוק. אחדים מהעצורים שאנשי הסגוריה הציבורית פגשו, הוחזקו במתקני המעצר, ללא כל יציאה לאוויר הפתוח, משך שבועות ואף חודשים.
- הצפיפות בבתי הכלא בישראל גבוהה מבכל מדינות המערב, שבהן התקן המינימלי לכל אסיר הוא 4.5 מ"ר. בישראל התקן הממוצע הוא 3.43 מ"ר ויש בתי כלא שבהם התקן עומד על 2 מ"ר לאסיר.¹²

סחר בנשים

ישראל היא מוקד משיכה לעסקי סחר הנשים ולפי הערכות מוברחות אליה אלפי נשים כל שנה להעסיקן בזנות. בפברואר 2001 אמר מפקד מחוז תל אביב במשטרה, ניצב יוסי סדבון, כי בתל אביב יותר ממאתיים בתי בושת המעסיקים נשים זרות בכפיה. על פי הערכות כ-30% מהן הובאו לארץ מבלי שידעו שהן עתידות לעבוד בזנות. לפי עדויות שנאספו הן אינן מקבלות תשלום תמורת עבודתן מלבד דמי כיס זעומים, מזון וסיגריות ונאלצות לקבל עד 150 לקוחות בשבוע.¹³

לרשויות אכיפת החוק יש אינטרסים מנוגדים ביחס לקורבנות הסחר בנשים. מצד אחד, הן שוהות בישראל באופן בלתי חוקי, לעתים קרובות תוך שימוש במסמכים מזויפים. ועל המשטרה לאכוף את החוק ולגרשן מהארץ. מצד שני, הן קורבנות של עבירות חמורות ועדותן חיונית למיצוי הדין עם העבריינים ועל כן יש חשיבות להשאתן בארץ על מנת שיעידו נגד הסרסורים.

לפי דו"ח של מוקד סיוע לעובדים זרים "למרות שסחר בנשים מוגדר כיום מפורשות כעבירה בישראל, ולא הזנות עצמה, מופנים מרבית מאמצי האכיפה כלפי הנשים עצמן, ואילו פעילות האכיפה נגד סוחריהן מועטה."¹⁴ מהדו"ח עולה כי בשנת 2000 גורשו מישראל 393 נשים שנעצרו בבתי בושת ללא היתר שהייה בישראל. באותה שנה נפתחו 292 תיקי חקירה שעניינם ניהול או החזקת מקום לשם זנות ורק 23 תיקי חקירה הנוגעים להפרת זכויותיהן של הנשים הנסחרות (חטיפה לשם חבלה או עבירת מין וסחר בבני אדם לעיסוק בזנות) והגיעו למשפט 10 מקרים בלבד, באישומים של סחר בנשים ועבירות נלוות. גם כשמוגש כתב אישום ומתקיים משפט נסגרים רוב התיקים בעיסקאות

טיעון.¹⁵ כך בעוד שהעונש המרבי על עבירת סחר בנשים הוא 16 שנים מגיעים העונשים המוטלים על סוחרי נשים, לכחמש שנים.¹⁶

בשנה האחרונה גברה המודעות לתופעת הסחר בנשים וחל שיפור מסוים באכיפת החוק כלפי הסוחרים בנשים. פרקליטת המדינה הנחתה את המדינה להגביר את האכיפה כלפי בתי בושתי; ועדה פרלמנטרית בראשות ח"כ זהבה גלאון מקיימת דיונים שוטפים ומפעילה לחץ משמעותי על הרשויות; הוקם צוות בין-משרדי ובו נציגי המשטרה ומשרדי הממשלה; האגף לסיוע משפטי במשרד המשפטים הוסמך להעניק סיוע משפטי לקורבנות סחר בנשים (שאינן נאשמות בעצמן אלא זקוקות לייעוץ משפטי בשאלות הנוגעות לגירושן מהארץ, לתביעות בבית הדין לעבודה וכדומה). כמו כן נפתח הוסטל מוגן לקורבנות סחר בנשים, המועמדות לגירוש מהארץ ומוכנות להעיד נגד סרסוריהן. קודם להקמת ההוסטל הוחזקו נשים אלו בכלא נווה תרצה עד לגירושן מהארץ ובמקרים רבים שהו בו תקופה ממושכת בשל ההמתנה למשפטם של הסרסורים נגדם הן אמורות להעיד. ההוסטל הוא בבחינת הרע במיעוטו שכן השהות בו משמעה מצד אחד שלילת חירותן של הנשים ומצד שני הגנה עליהן מפני חזרה לזרועותיהם של הסרסורים. בתחילת מאי קיבלה ועדת השרים למעמד האישה החלטה לפיה בתוך שלושה חודשים יקימו משרד העבודה והרווחה ומשרד הפנים מקלט לקורבנות סחר בנשים, שבו אמורות הנשים לקבל לא רק הגנה אלא גם טיפול סוציאלי.

עובדים זרים

לצד מיסוד גובר והולך של העסקת העובדים הזרים נמשכת מדיניות של העלמת עין מצד הרשויות כלפי תנאי הניצול שבהם מועסקים העובדים הללו והשלמת הציבור הישראלי עם התופעה.¹⁷

כבילת עובד למעביד

לפי סעיף 6 בחוק הכניסה לישראל, רשאי שר הפנים "לקבוע באשרה או ברשיון-ישיבה תנאים שקיומם יהיה תנאי לתקפם של האשרה או של רשיון-ישיבה". מכוח סעיף זה פועל הסדר של כבילת העובד למעביד ספציפי: אשרת העבודה שמקבל העובד תקפה אך ורק כל עוד הוא עובד עבור מעסיק מסוים, ששמו נקוב באשרה. עובד, המתנתק ממעסיקו - גם אם זה הפר את זכויותיו של העובד - נחשב שוהה בלתי-חוקי ודינו מעצר וגירוש. הסדר הכבילה הופך את העובד הזר לרכושו של המעסיק ויוצר מעמד עובדים נחות ומנוצל, תוך פגיעה חמורה בכבוד האדם. מעבר לכך כרוך הסדר זה בהפרת חוקי עבודה מצד מעבידים ובפגיעה בזכויות העובדים, לרבות כליאת עובדים כדי שלא "יברחו" מהמעסיק שאמור "להזדכות" עליהם בסיום יחסי העבודה, החרמת דרכונים, תנאי מחייה ירודים ועוד.¹⁸

בעקבות לחץ ממושך של ארגוני זכויות אדם קבע משרד הפנים נוהל חדש, שאמור לאפשר מעבר של עובד בין מעסיקים, בתנאים מסוימים. דבר קיומו של הנוהל החדש לא פורסם והוא נודע במסגרת דיון בבג"ץ בחודש אוגוסט 2001. קרוב לשנה מאז לא נראה שהנוהל מיושם. יתר על כן: הן העובדים הזרים והן הפקידים העוסקים בעניין במשרדי הממשלה אינם מודעים לשינוי שחל. ובכל מקרה הנוהל החדש, כקודמו, פוגע בזכויות בסיסיות של העובד הזר.

אכיפה לקויה של חוקי העבודה

על אף הסיכון לפגיעה בזכויותיהם של עובדים זרים, מתרשלת המדינה במילוי חובתה לפקח על מעסיקיהם. כמו כן נמנע שירות התעסוקה מלהפעיל את הסמכות הנתונה לו לבטל אישור להעסקת עובדים זרים שניתן למעביד, אם המעביד הפר את חובותיו כלפי עובדיו. המחלקה לאכיפת חוקי עבודה, במשרד העבודה והרווחה אמורה לטפל בתלונות של עובדים זרים על הפרת זכויותיהם, אולם בדיקה של האגודה לזכויות האזרח העלתה כי המחלקה אינה ממלאת את חובתה להפיץ לעובדים הזרים מידע על זכויותיהם וכי בטלמסר של המחלקה מוקלטת הודעה בעברית בלבד. מתלונן שהצליח להגיש תלונה על אף מגבלות השפה אינו מקבל אישור על הגשת התלונה וביורר התלונות אורך זמן רב.

מעצר עובדים בלתי חוקיים לקראת גירוש

תיקון לחוק הכניסה לישראל קבע את אופן ותנאי המשמורת של השוהים שלא כדין, הבטיח תנאים מינימליים של כבוד האדם בעת המעצר עד לגירוש מהארץ ועיגן את זכותם לביקורת שיפוטית על המעצר.

בניגוד לחוק¹⁹, לא דואג משרד הפנים להפיץ למועמדים לגירוש, באופן שוטף וקבוע, מידע על זכויותיהם. בעיות טכניות רבות ומגוונות (ממחסור במתורגמנים ועד העדר מדפסת) פוגמות בתפקודה של ערכאת הביקורת וגורמות להפרה של הזכות להליך הוגן. מבדיקה שערך מוקד הסיוע לעובדים זרים עולה כי עובדים זרים שנעצרים ללא היתר שהייה בארץ מוחזקים במעצר זמן רב עד לקיום ביקורת שיפוטית בעניינם. הבדיקה העלתה כי עצירים גברים המתינו בממוצע 6 ימים עד לדיון בעניינם, כאשר 23% מהגברים המתינו למעלה משבוע. ואילו נשים שנעצרו המתינו לדיון בממוצע 15 ימים. זאת, בהשוואה לעצירים פליליים, שביקורת שיפוטית על מעצרו מתקיימת בתוך 24 שעות מהמעצר.

עבודה ואבטלה

הממשלה הנוכחית, לא פחות מקודמותיה, פוגעת בזכות לעבודה ובזכות לתנאי עבודה הוגנים. היא עושה זאת באמצעות מדיניות המעודדת העסקת עובדים זמניים זולים (עובדים זרים ועובדי חברות כוח אדם); באמצעות אכיפה מועטה ביותר של חוקים נגד פגיעה בזכויות עובדים (כגון חוק שכר מינימום); ובאמצעות הקשחה גוברת והולכת של התנאים לקבלת דמי אבטלה.

התקופה הנוכחית מתאפיינת ברמת ביטחון תעסוקתי נמוכה ביותר.²⁰ למעסיקים משתלם יותר להחזיק עובדים זרים כאשר הפער בעלות ההעסקה של עובד זר לעומת עובד ישראלי מגיע לארבעים אחוז.²¹ מדובר אפוא בשתי הפרות שלובות זו בזו: מצד אחד העסקת עובדים זרים בתנאי ניצול ומצד שני הגדלת האבטלה בקרב אזרחים ישראלים. השוואת תנאי העבודה של העובדים הזרים לאלה של עובדים ישראלים עשויה למנוע את ניצולם ובד בבד להגביר את כדאיות ההעסקה של עובדים ישראלים.

פגיעה בזכויות מובטלים

מנגנון דמי האבטלה, שנוצר כדי להגן על האזרח המובטל מפני מחסור ומצוקה כלכלית, מצוי בסכנה. בשנים האחרונות הוחמרו התנאים לקבלת דמי אבטלה שוב ושוב.²² הקשר בין ביטוח האבטלה, כפי שנחקק בשנות השבעים, לבין יישומו כיום, הוא קלוש ביותר. הממשלה משלמת סכומים גבוהים למעסיקים, כתמריצים כדי ליצור מקומות עבודה, אולם התמריצים הללו הטילו עול כבד על תקציב המדינה מבלי לספק את הסחורה - היצע של מקומות עבודה. את מחיר הכישלון מגלגלת הממשלה אל כתפי המובטלים, אליהם היא מתייחסת כמשתמטים מעבודה, אף שלה עצמה, ולשירות התעסוקה מטעמה, אין משרות להציע להם. לא אחת מוצאים עצמם מובטלים מוגדרים באופן שרירותי כ"סרבני עבודה", לא משום שניסו להשתמט מעבודה אלא מפני שסירבו לקבל עבודה בלתי מתאימה. הנתונים מעידים על שיעור אבטלה גבוה במיוחד בקרב הקבוצות החלשות ביותר באוכלוסייה. לדוגמה, רק 18% מהמובטלים בניידות²³ מועסקים.

אי-אכיפת חוק שכר מינימום

מעבידים רבים מנצלים את המצב הכלכלי ומשלמים לעובדים שכר נמוך משכר המינימום הקבוע בחוק. הממשלה, מצידה, אינה אוכפת את חוק שכר מינימום כנדרש. מעסיקים שנתפסו מפרים את חוק שכר מינימום והוטל עליהם קנס מינהלי (אותו הם משלמים למדינה) פטורים על פי החוק הנוכחי מתשלום ההפרשים לעובד עצמו. קואליציה של ארגונים, בהם האגודה, יזמה תיקון לחוק שכר מינימום, הנמצא בהליכי חקיקה, ועל פיו יוטלו עונשים כבדים על מעבידים שאינם מצייתים לחוק. חברי

הכנסת דחו הצעה שיזמה הקואליציה למנוע גישה למכרזים ממשלתיים מקבלנים שהפרו את חוק שכר מינימום.

חינוך

אפליה בהקצאת משאבי טיפוח

משרד החינוך מקצה "סל טיפוח" לבתי ספר ביישובים בעלי מעמד חברתי-כלכלי נמוך שבהם תלמידים רבים בעלי הישגים לימודיים נמוכים. סל זה הוא בעיקרו תוספת לשעות התקן, שבית הספר משתמש בה למתן תגבור לתלמידים הזקוקים לו (המוגדרים "בעלי חסך חינוכי"). מחקר שהוכן באוניברסיטה העברית, בהזמנת המדענית הראשית של משרד החינוך,²⁴ מצא כי הקצאת סל הטיפוח אינה משקפת את ההבדלים בין המגזרים מבחינת הצרכים של אוכלוסיית תלמידיהם. משרד החינוך קבע את חלוקת שעות הטיפוח לא על פי שיעור התלמידים בעלי חסך חינוכי בשני המגזרים אלא על פי שיעורם היחסי של התלמידים הערבים בכלל אוכלוסיית התלמידים. המחקר הצביע על אפליה ניכרת לרעה של המגזר הערבי:

- התלמידים הערבים (כולל דרוזים) מקבלים רק 18% ממשאבי סל הטיפוח בחינוך היסודי ו-19% ממשאבי סל הטיפוח בחטיבת הביניים, בעוד שעל פי מדד זכאות אחיד אמורים התלמידים הערבים, הן בחינוך היסודי והן בחטיבת הביניים, לקבל למעלה מ-50% ממשאבי סל הטיפוח, דהיינו בערך פי שלושה מההקצאה הנוכחית.
- ההקצאה הממוצעת של שעות טיפוח לתלמיד יהודי היא פי חמישה בערך מההקצאה לתלמיד ערבי: כ-0.2 ש"ש לעומת כ-0.04 ש"ש.

האגודה לזכויות האזרח פנתה למשרד החינוך בתביעה להקצות את שעות הטיפוח באופן שוויוני, על פי מדד זכאות אחיד.

העדר מסגרות הולמות לילדים לקויי שמיעה ביישובי הבדואים בנגב

שיעור הילדים לקויי שמיעה וחירשים ביישובי הבדואים בנגב הוא הגבוה ביותר בישראל וכפי הנראה בין הגבוהים בעולם: לפי הערכות משרד החינוך כ-230-250 ילדים גילאי 3-18 הם לקויי שמיעה או חרשים ומדי שנה נוספים כשלושים ילדים בעלי ליקוי שמיעה. בשל מחסור בטיפות חלב ובמפראות ביישובים הבדואיים מתמשכים הליכי האיבחון והתאמת עזרי השמיעה זמן רב. כתוצאה מכך רבים מהילדים מגיעים לבית הספר עם חסך לשוני וקוגניטיבי, המונע שילובם במסגרות חינוך רגילות. עד לא מכבר למדו תלמידים בדואיים לקויי שמיעה וחרשים, בבית ספר יהודי לחרשים בבאר שבע. מיעוטם המשיך ללימודי תיכון בפנימייה בכפר-סבא. בשל כוונה לסגור את בית הספר בבאר שבע החליט

משרד החינוך לפזר את הילדים בכיתות רגילות בבתי הספר ביישובים לא מוכרים, אך הוא עשה זאת בלא שהתאים את הכיתות הללו לצורכיהם של תלמידים ששמיעתם לקויה ומבלי לספק כוח אדם מקצועי ומיומן. האגודה לזכויות האזרח מלווה מאז תחילת שנת הלימודים את מאבקם של הורי הילדים הללו להתאמת הכיתות של ילדיהם, בינתיים ללא הצלחה ניכרת.

אפליה בהקמת מעונות יום

בישראל כ-1,650 מעונות וכ-2,000 משפחתונים. כרבע מהמשפחתונים (כ-500) פועלים ביישובים ערביים, אולם רק כ-3% מהמעונות מיועדים לערבים. כיום מצויים בבנייה 42 מעונות, כולם - ללא יוצא מהכלל - ביישובים יהודיים.²⁵

הזכות לקורת גג ולתנאי מחיה נאותים

הדיור הציבורי

בשנת 2001 היו זכאים לסיוע בשכר דירה 186,816 בני-אדם, מהם 149,624 עולים והיתר ישראלים ותיקים. בשל קריטריונים נוקשים לקבלת סיוע בדיור לנזקקים, נתקלים זכאים בקשיים בנסותם לממש את זכותם לדיור ציבורי.

בימים אלה נכנס לתוקף צמצום חריף נוסף של הסיוע בדיור, בשל שינוי אמות המידה של הזכאות לסיוע, במסגרת התוכנית הכלכלית 2002:

- גמלאות הבטחת הכנסה והשלמת הכנסה יחשבו כהכנסה לשם קבלת סיוע בשכר דירה.
- סכום הסיוע המרבי יהיה 600 ש"ח לעומת 1,170 ש"ח עד עתה.
- כל סכומי הסיוע בשכ"ד יוקטנו בשיעור של 4% (למעט קשישים ונכים).
- סכום הסיוע לבעלי ותק של 3 שנים יופחת בשיעור של 5% לשנה.

דיירים המתגוררים בשכירות בדיור הציבורי אינם מיועדים על אודות זכויותיהם ונתקלים בקשיים מרובים בנסותם לממש את זכויותיהם על פי החוק. בתקנות לגבי יישום החוק שקבע את זכויות הדיירים בדיור הציבורי בנוגע לתיקונים בדירות, שהגיש השר שרנסקי לאישור ועדת הכלכלה של הכנסת, בנובמבר 2001, נקבע כי חברת "עמידר" רשאית למסור לדיירים חדשים דירות בלי ברזי מים במטבח ובמקלחת, בלי מרצפות, בלי זגוגיות ובלי צבע על הקירות.

חוק אחר, שנועד לאפשר לדיירים המתגוררים בדיר ציבורי לרכוש את דירותיהם בתנאים מועדפים. מוקפא, כאמור לעיל, מאז שהתקבל בכנסת בסוף 1998. בחוק זה נקבע כי ההכנסות ממכירת הדירות לדיירים יופנו לבניית דיר חדש, אולם עקב הקפאתו נוצרה מחלוקת בין משרד הבינוי והשיכון, המבקש להשתמש בהכנסות ממכירת דירות לבניית דירות בעבור כ- 50 אלף זכאים הממתנים לפתרונות דיר, לבין משרד האוצר, המבקש להפנות לצרכים אחרים. האגודה לזכויות האזרח, החברה בפורום ארגונים לעניין הדיר הציבורי, פנתה ליועץ המשפטי לממשלה בדרישה לחקור את העלמם של כ- 450 מיליון ש"ח מהקרן לדיר ציבורי, אשר נועדה לממן חידוש מאגר הדירות בדיר הציבורי.

שיקום השכונות - אפליה על רקע לאום

פרויקט שיקום השכונות נועד להתמודד באופן מקיף ורב-ממדי עם הפער החברתי במדינה ובמיוחד לטפל במוקדי מצוקה חברתית ואזורי התבלות פיסית במרכזים עירוניים וביישובי פיתוח. הפרוייקט נמצא באחריותו של משרד הבינוי והשיכון. התחום הפיסי של הפרוייקט כולל מרכיבים רבים וביניהם: הרחבת דירות מגורים, שיפוץ בנייני מגורים וחצרות, השלמת פיתוח תשתיות ציבוריות, שיפוץ דירות של קשישים, ועידוד רכישת דירות שבשכירות ציבורית. התחום החברתי כולל בין היתר: תוכניות לגיל הרך, תגבור לימודים פורמליים, תוכניות לנוער ולצעירים במצוקה ותוכניות להשכלה גבוהה.

הפרוייקט מופעל באורח בלתי-שוויוני, המפלה לרעה שכונות ויישובים ערביים, לעומת שכונות ויישובים יהודיים. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מדרגת מדי שנה בשנה את כל היישובים בארץ על פי מדד חברתי-כלכלי המחולק לעשרה אשכולות (באשכול הראשון היישובים שבתחתית הדירוג ובאשכול האחרון היישובים המבוססים ביותר). אף שכל היישובים היהודיים המצויים בשלושה האשכולות הראשונים נכללים בפרוייקט שיקום השכונות, רק 5 מתוך 48 היישובים הערביים המצויים באשכולות אלה נכללים בפרוייקט. בפסק דין בעניין עתירה של ארגון עדאלה קבע בג"ץ כי על המדינה לקבוע קריטריונים שוויוניים להפעלת פרויקט שיקום השכונות. עם זאת, בג"ץ לא קיבל את תביעת עדאלה להכליל כל היישובים הערביים המצויים באשכולות 1 ו-2 בדירוג הלמ"ס במסגרת הפרוייקט.

חוק יסוד: זכויות חברתיות

בשנים האחרונות אנחנו עדים למגמה מדאיגה של התנערות המדינה מאחריותה לזכויות החברתיות והכלכליות של אזרחיה. מגמה זו באה לידי ביטוי, בין השאר, בתקציב המדינה ובחוק ההסדרים, המצמצמים במידה ניכרת את ההקצבות לדיר, לחינוך, לבריאות, לעבודה ולרמת מחיה נאותה. החלשות מדינת הרווחה והסולידריות האזרחית והחברתית מעמיקה את הצורך ברשת ביטחון שתבטיח תנאי מחיה נאותים לכל אזרח ותושב במדינה ותמנע מהם הידרדרות לעוני משפיל.

השנה עברה בקריאה טרומית ומיד הוקפאה שוב, בפעם המי יודע כמה, הצעת חוק יסוד: זכויות חברתיות. הסיבה העיקרית להקפאת הצעת החוק שוב ושוב היא התנגדותן העקרונית של הסיעות החרדיות לחקיקת חוקי יסוד, למרות שמדובר בחוק שנועד לעגן את הבטחת צרכיו הבסיסיים של כל אדם, ובכלל זה בתחומי העבודה, השכר ותנאי העבודה, בתחומי ההשכלה, הלימוד והחינוך ובתחומי הבריאות והרווחה החברתית.

מדוע חשוב לעגן את הזכויות החברתיות בחוק יסוד?

ראשית: לאחר חקיקת חוקי היסוד המעניקים מעמד של זכויות יסוד לחלק מהזכויות האזרחיות והפוליטיות חשוב ש"מפת זכויות היסוד של האדם" במדינת ישראל תכלול הכרה מפורשת בזכויות החברתיות. כך תינתן גם סמכות ביקורת לבית המשפט לבחון את חוקתיותם של חוקים רלוונטיים.

לכאורה, הזכויות החברתיות כלולות ב"כבוד האדם" ואכן, בפסק הדין בעניין גמזו,²⁶ למשל, הודגש הקשר הזה: גמזו - גרוש ואב לבת, שלא שילם מזונות לגרושתו - עמד למצוא עצמו ללא קורת גג, בגלל חוב עצום שצבר. השופט ברק קבע בפסק הדין כי אדם שהושלך לרחוב הוא אדם שכבודו נפגע.

במקרים שבהם הקשר בין הפגיעה בזכות החברתית לבין כבוד האדם היה פחות מובהק, דחה בג"ץ עתירות של אזרחים. למשל, עתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח בשם אזרח שביקש כי המדינה תחיל את חוק ביטוח בריאות ממלכתי הלכה למעשה על האשפוז הסיעודי, ולא תדרוש מהמאושפז ומבני משפחתו לממן את האשפוז עד התרוששות.

שנית: הצורך למנוע צעדים של הממשלה הפוגעים בזכויות חברתיות, ולאזן בין זכויותיהם של בעלי מעמד כלכלי איתן לאלו של מי שמעמדם הכלכלי נחות יותר. חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו הכיר בזכות הקניין והעניק לה מעמד של זכות יסוד. חוק יסוד: חופש העיסוק נותן מעמד של זכות יסוד לחופש העיסוק. בכך ניתן משקל לאינטרסים כלכליים ולזכויותיהם של מעבידים ובעלי רכוש להגנה מפני התערבות הרשויות. מתן עדיפות לזכויות אלו, שמטבע הדברים חשובות יותר לקבוצות בעלות מעמד כלכלי וחברתי איתן, מבלי להכיר בזכויות החברתיות - שהן החשובות יותר לגבי ציבור רחב של אנשים שאינם בעלי קניין או עסק - יוצר חוסר איזון קיצוני.

מצב חוקי זה מאפשר, למשל, למעביד לטעון שחוק או נוהל שהמדינה קבעה (למשל - בנוגע לבטיחות בעבודה) פוגע בזכויות היסוד שלו ומגביל אותן. חקיקת חוק יסוד: זכויות חברתיות תסכל טענה כזו ותאפשר לכנסת לחוקק חוקים המגבילים את חופש העיסוק או את זכות הקניין על מנת להבטיח את הזכויות החברתיות, שבמקרה כזה ייחשבו ל"תכלית ראויה"²⁷.

ייצוג בשירות המדינה ובמוקדי קבלת החלטות

ייצוגם של מגזרי האוכלוסייה השונים במוקדי קבלת ההחלטות במדינה מתחייב מעקרון השוויון ומשמעו שותפות באחריות ובניהול ענייני המדינה והחברה. נתונים מתחומים שונים מצביעים על תת-ייצוג של קבוצות שונות בעיקר בדרגים הבכירים, ברוב מוסדות המדינה.

ייצוג במועצות מנהלים

מאז פסק הדין בבג"ץ בעניין ייצוג לנשים במועצות מנהלים, חלה עלייה במספר הדירקטוריות במגזר הציבורי. ואולם באחרונה שב וירד שיעור הנשים בקרב כלל חברי מועצות המנהלים לכ-32%. מבין יושבי ראש מועצות מנהלים רק 3% הן נשים.

25 ערבים ודרוזים, מהם 7 נשים, מכהנים כדירקטורים בחברות ממשלתיות, דהיינו 4.28% מ-584 הדירקטורים. אף ששיעור הנשים הערביות בישראל קרוב ל-10% מאוכלוסיית המדינה, מגיע שיעורן בקרב הדירקטורים בחברות ממשלתיות לפחות מאחוז אחד, ובקרב הנשים הדירקטוריות הנשים הערביות הן קצת יותר מ-2%: 7 מתוך 247.²⁸ ביולי 2002 אמור להתקיים דיון בעתירה לבג"ץ שהגיש ארגון עדאלה בדרישה למנות נשים ערביות כדירקטוריות בחברות ממשלתיות על פי חלקן היחסי באוכלוסייה.

בעבר קבע בית המשפט העליון כי היקפו של הייצוג ההולם "צריך להיקבע על פי אופיו, מטרותיו וצרכיו המיוחדים של התאגיד, הממשלתי או הסטוטוטורי, שעניינו עומד על הפרק, ועל פי ההתפלגות של המועמדים המצויים, מבני שני המינים, המתאימים לכהונה הספציפית המבוקשת"²⁹ בפסק דין שניתן בחודש יולי 2001, בעתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח, לגבי ייצוג הולם למיעוט הערבי במועצת מקרקעי ישראל, נאמר כי "השאלה מהו ייצוג הולם בגוף מסוים תלויה, בין היתר, במהות הגוף, ובכלל זה בחשיבות המעשית של הגוף מבחינת הקבוצה הזכאית לייצוג הולם".³⁰ שופטי בג"ץ קבעו כי על המדינה מוטלת החובה לנהוג העדפה מתקנת כלפי מועמדים ערבים, מתוך מגמה לתת לאוכלוסייה הערבית ייצוג הולם בשירות הציבורי, ובגופים מקבלי החלטות, גם כאשר אין הוראת חוק המחייבת אותה במפורש לעשות כן. בג"ץ קבע, כי החובה למתן ייצוג הולם למיעוט הערבי לא התממשה במינוי החברים במועצת מקרקעי ישראל, ולפיכך הורה בית המשפט לשרים הממנים ולממשלה לפעול למימוש חובה זו הלכה למעשה במינויים החדשים הצפויים למועצה.

ייצוג בשירות המדינה

סעיף 15 לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959, קובע חובה לייצוג הולם בקרב עובדי שירות המדינה, בכלל הדרגות והמקצועות, של בני שני המינים, של אנשים עם מוגבלות, ושל בני האוכלוסייה הערבית, לרבות הדרוזית והצ'רקסית. החוק קובע כי עד קיומו של ייצוג הולם כאמור ינקטו משרדי הממשלה הנוגעים בדבר ונציבות שירות המדינה את האמצעים הנדרשים בנסיבות העניין,

אשר יש בהם כדי לאפשר ולעודד ייצוג הולם. האגודה מנהלת מעקב צמוד אחר יישום החוק ופעולותיה של נציבות שירות המדינה ליישום. לדעת האגודה פעולות אלו אינן מספקות ואינן עומדות בדרישת החוק.

נציבות שירות המדינה לא נערכה מבעוד מועד ליישום דרישות החוק בנוגע לייצוג הולם לאנשים עם מוגבלות. ההיערכות - הנעשית בשיתוף עם נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות - החלה רק לאחר כניסתו של החוק לתוקף והיא מתנהלת בקצב אטי, שאינו עולה בקנה אחד עם לוחות הזמנים הקבועים בחוק.

נציב שירות המדינה לא מילא את חובתו להגיש לוועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת דו"ח שנתי על ההתקדמות ביישום החוק, בליווי נתונים מפורטים. בשנה האחרונה הגישה נציבות שירות המדינה דו"ח רק לגבי אחת משלוש הקבוצות אליהן מתייחס החוק, אזרחים ערבים. אלא שגם דו"ח זה מנסה להסוות את הנתונים המאכזבים. תחת הכותרת "שילוב ערבים ודרוזים בשירות המדינה" מופיעים נתונים המתייחסים לכלל העובדים הלא-יהודים בשירות המדינה (מהם 23% שאינם ערבים: 2% מוסלמים לא ערבים, 4.8% נוצרים לא ערבים ו-15.8% "אחרים"). זאת, אף על פי שבחוק נקבע במפורש שהוא נועד לקדם ייצוג הולם של האזרחים הערבים. מהדו"ח עולה כי בסוף שנת 2001 הועסקו בשירות המדינה 2,458 עובדים ערבים (לרבות דרוזים)³¹, שהם 4.39% מתוך 55,886 עובדי המדינה. במשרד המשפטים ובמשרד לתשתיות לאומיות חלה עלייה מסוימת במספר העובדים הערבים³² ואילו בשאר משרדי הממשלה לא חל שינוי של ממש.

דו"ח מחודש יולי 2001 בעניין קידום נשים בשירות המדינה הצביע על עלייה הדרגתית בשיעור הנשים בדרגות הבכירות בשירות המדינה: בדירוג המינהלי מ-17% ב-1996 ל-26% ב-2000, בדירוג המהנדסים מ-13% ב-1996 ל-20% ב-2000. התקדמות זו הושגה בין היתר בזכות כשמונים עובדות הממונות על יישום החוק במשרדי הממשלה השונים ופעולות להגברת המודעות לחובת הייצוג ההולם לנשים. לא מונו עובדים במשרדי הממשלה לפקח על יישום החוק לגבי אנשים עם מוגבלות ולגבי אזרחים ערבים.

פרטיות

הזכות לפרטיות מעוגנת מפורשות בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, וסעיף 7 (ד) לחוק אף קובע, כי "אין פוגעים בסוד שיחו של אדם..." הנתונים על היקף האזנת הסתר בידי משטרת ישראל מעוררים חשש להפרה מרחיקת לכת של הזכות לפרטיות.

האזנת סתר בידי משטרת ישראל, על-פי סוג החשד

עבירות סמים - 40%
רצח וניסיון לרצח - 17%
שוחד, מרמה והונאה - 10%
שוד - 7%
איומים ואלימות - 7%
אונס, הצתה וחטיפה - 5%
גניבה - 3%
זיוף - 3%

לפי הדו"ח השנתי של המשטרה, מתוך למעלה מ-1,700 בקשות להאזנת סתר שהגישה המשטרה בשנת 2000 דחו בתי המשפט ארבע בלבד. הנתונים מעידים לכאורה שהביקורת השיפוטית על האזנות סתר אינה יעילה ושלמשטרה ניתן למעשה חופש פעולה לחדור לפרטיותם של חשודים כאוות נפשה.

ממידע שנמסר לוועדת החוקה חוק ומשפט של הכנסת בנובמבר 2001, עולה כי דיון בבקשה להאזנת סתר כולל בעיקר שיחה בין השופט (נשיא בית משפט מחוזי או סגנו) לבין הקצין המוסמך. נראה שבתי המשפט אינם נוהגים לדרוש, בדיונים מסוג זה, לעיין בחומר החקירה. בחוק עצמו אין דרישה שלפני קבלת הצו, יהיו בידי המשטרה ראיות הקושרות את האדם שלו רוצים להאזין, לביצוע עבירה (שוב, בהשוואה להליכים של מעצר בהם החוק דורש הצגת ראיות כלשהן).

הסבר אפשרי לשיעור העצום של אישור בקשות עולה מדו"ח ביקורת משטרתי פנימי³³, שבחן מדגם של כמאתיים בקשות להאזנת סתר שהגישה המשטרה בשנת 2000, מהדו"ח מתברר כי במקרים רבים, כאשר החוקרים מעריכים כי הבקשה לא תאושר, הם "מושכים" אותה, מבלי שתירשם. מחברי דו"ח הביקורת מצאו גם שהיו מקרים בהם התנהלה האזנה משטרתית לאדם מסוים במשך שנים, אולם בטופס הבקשה להארכת תקופת ההאזנה שהוגש לשופט, נרשם רק ההיתר האחרון שניתן להם, כך שבבקשה לא צוינה כל תקופת ההאזנה. עוד מתברר מהדו"ח, כי בניגוד לנהלים לא עקבה המשטרה אחרי העתקי התמלילים והקלטות שהועברו לגורמים שונים ולא השמידה העתקי קלטות ותמלילים של האזנות הסתר מאז '97.

חופש הביטוי

מחויבותה של חברה לחופש הביטוי נבחנת דווקא בתנאים של מצוקה ביטחונית, חילוקי דעות קשים ושסעים חברתיים ולאומיים. בשנה החולפת נראה שהתערערה מחויבותה זו של החברה בישראל. האווירה הציבורית תמכה בהטלת מגבלות על ביטוי והמשטרה אף עצרה מפגינים, שמחו נגד פעולות צה"ל בשטחים. בסוף חודש מאי הרחיבה הכנסת את האיסור על הסתה לגזענות כך שיקלול גם הסתה לאלימות או לטרור, והחמירה את אמת המידה המשפטית להגדרת מעשה הסתה. על פי התיקון לחוק "המפרסם קריאה לעשיית מעשה אלימות או טרור, או דברי שבח, אהדה או עידוד

למעשה אלימות או טרור, תמיכה בו או הזדהות עמו ועל פי תוכנו של הפרסום ונסיבות פרסומו, יש אפשרות ממשית שהפרסום יביא לעשיית מעשה אלימות או טרור, דינו - מאסר חמש שנים."

האגודה לזכויות האזרח התנגדה לתיקון וסברה כי יש להימנע מהרחבת המשפט הפלילי להגבלתו של ביטוי לצורותיו השונות, במיוחד בתחום השיח הפוליטי. יש הצדקה להפעלתו של המשפט הפלילי נגד ביטויים המסכנים ערכים מוגנים כגון החיים ושלמות הגוף, אלא שדי במשפט הפלילי הקיים כדי להשיג מאזן הרתעה ראוי כנגד ביטויים אלה. אדם המסית וקורא לאחרים לבצע פשע בתנאים שבהם קיים סיכוי מוחשי כי הפשע יתבצע, מסתכן באחריות פלילית. המשפט הפלילי הקיים מתנה אחריות זו ומדרג אותה לפי קריטריונים מסורתיים, כגון יחסו הנפשי של המסית לפשע והקשר הסיבתי בין ההסתה לפשע. האגודה מאמינה כי הרחבת האחריות הפלילית במטרה לעקוף קריטריונים אלה, פוגעת בחופש מעבר למידה הראויה.

מי שקורא לאחרים להרוג, מסתכן בכך שקריאתו תתממש, והוא ייענש כרוצח או הורג. מי שעושה כן בכוונה שקריאתו תתבצע, ייענש גם אם לא תתממש. עמדת האגודה לזכויות האזרח היא כי מאזן ההרתעה הראוי לחברה דמוקרטית איננו מצדיק הרחבה של האחריות הפלילית מעבר לתחומים אלה.

תיקון לחוק בתי המשפט שינה את סעיף ה"סובידיצה", אשר בעטיו היה צפוי כל אדם המפרסם דברים בעניין שנמצא בדיון משפטי לעמוד לדין אם יש בדברים כדי להשפיע על מהלך המשפט או על תוצאותיו. הנוסח החדש אוסר על פרסום **במטרה** להשפיע על מהלך המשפט או על תוצאותיו. זהו שינוי מתבקש, שתיקן מצב אנכרוניסטי, שארית מימי המנדט הבריטי.

הזכות להגנה על המשפחה

הזכות של בני זוג לחיות יחד היא חלק מהזכות להגנה על המשפחה, המוכרת כזכות יסוד בכל מדינה דמוקרטית. על בסיס זה זכאים בני זוג זרים לאזרחות במדינתו של בן/בת זוגם, ללא קשר למדינת המוצא שלהם. בישראל מטילה הממשלה, בהנהגת משרד הפנים, מגבלות רבות על התאזרחותם של זרים הנישאים לאזרחים ישראלים באופן הפוגע בזכותן של משפחות לחיות בצוותא ומפרידה ילדים מהוריהם ובני זוג זה מזו.

שיאה של מדיניות זו השנה היה בהחלטת שר הפנים אלי ישי, להקפיא את הטיפול בבקשות התאזרחות של בני זוג ממוצא ערבי. משרד הפנים הגיש לממשלה מסמך המציג עץ משפחה של אזרחים ערבים, בני זוגם וילדיהם, ועושה שימוש מטעה בנתונים דמוגרפיים ו"מחירם" הכספי, באופן הזורע פחד ומטפח שנאת זרים וגזענות. בעקבות מסמך זה הנחתה הממשלה את משרד הפנים לגבש נהלים חדשים שיכבידו עוד יותר על האפשרות של בני זוג אלה לקבל מעמד חוקי בישראל, תוך

יצירת אפליה בינם לבין בני זוג זרים אחרים - ובפועל בין בני זוג של אזרחים יהודים ובני זוג של אזרחים ערבים - בניגוד לזכות להגנה על המשפחה ולפסיקות בג"ץ. האגודה עתרה לבג"ץ נגד החלטה זו. בעתירה נוספת, שהגישה בשם ארבע משפחות (בתחילה לבג"ץ ולאחר מכן לבית המשפט לעניינים מינהליים), דרשה האגודה להעניק מעמד חוקי בישראל לבני זוג זרים שהתגרשו ויש להם ילדים קטינים, ומשרד הפנים מבקש לגרשם מהארץ.

כיום פועלת האגודה גם בניסיון לסכל יוזמות חקיקה שנועדו להגביל מאוד את האפשרות של אזרח זר שנישא לאזרח ישראלי לקבל אזרחות ישראלית.

ביטול סעיף הלאום בתעודת הזהות

בעקבות סירובו של שר הפנים לקבל את פסיקת בג"ץ בנוגע לרישום בתעודת הזהות של מי שהתגייר בגיור שאינו אורתודוקסי, פורסם תיקון לתקנות מרשם האוכלוסין, והוסרה החובה לרשום את פריט ה"לאום" בתעודת הזהות. בהתחשב בעובדה שסעיף זה סייע בידי המבקשים להפלות בין יהודים לערבים, יש לראות בתיקון זה צעד חיובי מבחינת זכויות האדם.

הפרת זכויות האדם בשטחים

מאבק הדמים השורר בין ישראל לרשות הפלסטינית גבה מאז אוקטובר 2000 מחיר כבד בחיי אדם, של לוחמים ושל אזרחים חפים מפשע גם יחד, משני צדי הסכסוך.³⁴

האגודה לזכויות האזרח מוקיעה ומגנה כל פגיעה בזכות לחיים, ועל אחת כמה וכמה פגיעה באזרחים חפים מפשע, משני הצדדים. מאבק לאומי אינו יכול להצדיק את התקפות הטרור של ארגונים פלסטיניים על אזרחי ישראל והרג המוני של אזרחים ישראלים. פיגועי הטרור אינם יכולים להצדיק מעשי נקם ואינם פוטרים את ישראל, כמדינה דמוקרטית, מהחובה לשמור על זכויות אדם. המאבק להגנה על זכויות האדם הוא המאבק על דמותה המוסרית של המדינה ושל החברה בישראל. גם בשעת חירום וגם בעת מלחמה מוטלת חובה על הצדדים לסכסוך להגן ולשמור מכל משמר מפני פגיעה באזרחים.

במהלך פעולות צה"ל בשטחי הרשות הפלסטינית, ובמיוחד מאז תחילת מבצע "חומת מגן" במאוס 2002, הופעל כוח בלתי-פרופורציונלי שפגע באוכלוסייה האזרחית באופן קשה, ללא הצדקה. בעמודים הבאים נתאר מקצת מהפגיעות בזכות לחיים ולשלמות הגוף, בזכות לטיפול רפואי ובחופש התנועה, בין היתר באמצעות מניעת אספקת מזון, תרופות וציוד, הריסת בתים (לעתים על יושביהם) ותשתיות, התעללות בעצורים, ביזה ועוד. אין ביכולתנו לפרט את כל האירועים ואף לא את כל האירועים בהם טיפלה האגודה. הלקט שלהלן ישקף רק חלק קטן מהתמונה. צה"ל מנע גישה של

עיתונאים ופעילי זכויות אדם לאזור הלחימה. הדבר הגביל ביותר את זרימת המידע וחייב את האגודה וארגוני זכויות האדם האחרים להישען על דיווחים טלפוניים בלבד, ללא יכולת להצליב את המידע או לבדוק אותו בשטח. פניות למערכת הביטחון הביאו במקרים אחדים לפתרון נקודתי. במקרים רבים אחרים נותרו פניות אלו ללא מענה.

שימוש בכוח מופרז

צה"ל דוחה את הטענות שהופנו כלפיו על שימוש בכוח מופרז ועל ירי בלתי מבוקר אולם הנתונים בדבר שיעור ההרוגים שלא היו מעורבים בלחימה (ומספרם הגבוה של ילדים ונשים ביניהם), וכן תחקירים שנערכו לגבי מקרים ספציפיים, מבהירים כי עמימות ההוראות הניתנות לחיילים ויחס סלחני לירי בלתי מוצדק גורמים לפגיעה נרחבת בחפים מפשע. הנה כמה דוגמאות:

- באוקטובר 2001, במהלך פעולת צה"ל באזור בית לחם, לאחר רצח השר רחבעם זאבי, נהרגו 15 פלסטינים, בהם לפחות 9 אזרחים בלתי חמושים, מהם שלושה קטינים ושתי נשים.
- בינואר 2002, לאחר פיגוע בגוש קטיף, הרסו כוחות צה"ל עשרות בתים בעיר רפיח. לפי נתוני בצלם 60 בתים נהרסו כליל. בבתים אלה התגוררו 112 משפחות, הכוללות 614 בני אדם, שנותרו ללא קורת גג. בעת ההריסה שהו בבתיהן 84 משפחות, הכוללות 475 בני אדם. ארבעה בתים נהרסו באופן חלקי. בבתים אלה התגוררו 11 משפחות, הכוללות לפחות 24 בני אדם. האגודה פנתה ליועץ המשפטי לממשלה בבקשה לחקור ולהעמיד לדין את מקבלי ההחלטות על ההריסה המסיבית ברפיח. היועץ השיב שנחה דעתו כי ההריסות בוצעו כדין.
- בחודש יוני 2002 נהרגו בג'נין שלושה ילדים ומבוגר מירי טנק. צוות הטנק פתח באש לעבר תושבים שיצאו מבתיהם בעת עוצר, לאחר שסברו בטעות כי צה"ל הכריז על הפוגה בעוצר. בתקרית קודמת בג'נין, בחודש מאי 2002, נהרגו אם ושני ילדיה מירי של צוות טנק אחר מאותו גדוד. לאחר חקירת הארוע הוחלט להעמיד את החיילים ואת מפקד הכוח לדין פיקודי, הם נשפטו וננזפו.³⁵ לא ברור איזו הצדקה יכולה להיות לירי פגזי טנק במטרה לפזר אזרחים שאינם מאיימים על חיילי צה"ל ומדוע לא הוזהרו התושבים ברמקול ולא נעשה שימוש באמצעים פחות קטלניים. הבחירה בעונש שאינו מרתיע מעבירה לחיילי צה"ל מסר שחיהם של ילדים פלסטינים זולים ושיד קלה על ההדק זוכה לגיבוי.

מניעת גישה לטיפול רפואי

מניעת טיפול רפואי עומדת בסתירה לחובתה של מדינת ישראל להגן על חולים, פצועים, בתי חולים וצוותי רפואה בעת עימות מזוין.³⁶ במהלך מבצע "חומת מגן" מסוף מארס עד אמצע אפריל 2002, טיפלה האגודה בכמה וכמה מקרים של כניסת חיילים לבתי חולים, פגיעה במתקני רפואה ובצוותי רפואה. הנה כמה דוגמאות:

- ב-31 במארס התקשרו אנשי צוות בית החולים "א-רעאיה אל ערבייה" ברמאללה בבקשה נואשת לעזרה מהאגודה. הם מסרו, כי כוח גדול של חיילי צה"ל נכנס לבית החולים. החיילים בודדו את הרופאים בחדר אחד ובמשך חמש שעות ערכו חיפוש יסודי בבית החולים כשהם משתמשים באחד הרופאים כ"מגן אנושי". במהלך שעות אלו מנעו מהצוות הרפואי גישה אל החולים, חדרי הניתוחים שותקו למשך שעות רבות, והרופאים נאלצו לבצע את אחד הניתוחים הדחופים בתנאים לא סטריליים.

- באותו יום התקבלה במשרדי האגודה שיחת טלפון ונמסר בה כי צה"ל מעכב פינוי של שלושה פצועים מדממים מבניין "המועדון האיסלאמי" ברמאללה, וכי שני פצועים נוספים נפחו נשמתם, לאחר שצה"ל מנע מאמבולנסים להגיע למקום ולפנותם.

- בליל ה-4.4.02 פנה לאגודה מנהל בית החולים בג'נין. לדבריו הופגז בית החולים בעשרות פגזים אשר גרמו, בין היתר, לניתוק מערכת אספקת החמצן בבית החולים, לפגיעה בחדרי הניתוחים ולניתוק רשת החשמל והמים.

פניות של האגודה לצה"ל וללשכת שר הביטחון - בכל המקרים המפורטים לעיל - נותרו ללא מענה.

חיהם של כארבעים חולי דיאליזה המקבלים טיפול סדיר בבית-החולים בג'נין היו בסכנה בהעדר אפשרות להגיע אל בית החולים ולקבל טיפול דיאליזה, עקב העוצר בג'נין. האגודה פנתה לצה"ל בדרישה לאפשר מעבר בטוח וחופשי לאמבולנסים המעבירים חולי כליות, בעקבות פנייה זו של האגודה, הודיע צה"ל על הסכמתו לאפשר לחולי הכליות מעבר לבית החולים בשכם. בפועל הצליחו רק מעטים מהם להגיע לבית החולים בשכם, בשל הקושי העצום הכרוך באירגון כלי רכב מתאימים להסעתם.

מאז אוקטובר 2000 תיעד בצלם, מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, עשרות מקרי מוות של פלסטינים תושבי השטחים, שנפטרו לאחר עיכוב בקבלת טיפול רפואי.

מניעת אספקת מים, מזון ותרופות

במשך שבועיים בסתיו 2001 הוגבלה אספקת המים לכפר בית פוריק, בנפת שכם, המונה 8,000 תושבים ואינו מחובר לרשת המים ובתוך תקופה זו נחסמה אספקת המים לחלוטין למשך ארבעה ימים.. הכפר נוהג לרכוש מים המובלים במכליות מהכפר הסמוך בית איבא (בין 60-70 מכלי מים מדי יום). לאחר כניסת צה"ל לשטחי הרשות הפלסטינית ב-17.10.01 איפשר הצבא מעבר של עשרה מכלי מים ביום בלבד. בארבעת הימים האחרונים של אוקטובר נמנעה כליל כניסת מכליות מים לבית פוריק על ידי החיילים במחסום שבכניסה לכפר.

בעקבות המצור על מחנה הפליטים ג'נין, בחודש אפריל, אספו ארגונים הומניטריים מזון, תרופות, מים ושמיכות. עשרות משאיות וטנדרים הובילו אספקה זו לכפרים הסמוכים לג'נין, אשר קלטו מספר גדול של אנשים, שגורשו ממחנה הפליטים ג'נין. עם הגעתם למחסום ג'למה, בצפון הגדה, עוכבו כלי

הרכב שעות ארוכות כשעל כל משאית נערך חיפוש במשך כחמש שעות. המזון הטרי שהיה במשאיות, לרבות כריכים, מנות בשר וסלטים, התקלקל, נרקב ולבסוף נזרק. לאחר שעות אחדות איפשר הצבא לחמש משאיות לעבור, ואילו כניסתן של שלושים וחמש המשאיות הנותרות נמנעה. בסופו של דבר מנע צה"ל גם את חלוקת המזון בג'נין מאותן משאיות שמעברן הותר, כאשר השתמש בטנקים שירו באוויר על מנת לפזר תושבים שניסו לקבל מזון.

עוצר, סגר והגבלות על חופש התנועה

במהלך השנה האחרונה ובמיוחד מאז סוף מארס 2002, היו חלקים נרחבים של הגדה המערבית נתונים תחת עוצר. בנוסף לעוצר ספורדי כותרו רוב היישובים הפלסטיניים במחסומים ובסוללות עפר, באופן המונע מעבר מכוניות מיישוב ליישוב. כך נמנעת מתושבי השטחים יציאה לטיפול רפואי, לעבודה וללימודים, לביקורי משפחה ועוד. האגודה לזכויות האזרח טיפלה במקרים רבים של חסימת יישובים, בהצלחה צנועה. בעקבות עתירה שהגישה האגודה³⁷ נפתחה בינואר 2002 לתנועת כלי רכב אחת הדרכים המחברות את הכפר נחאלין לעיר בית לחם, לאחר כשנה וחצי שבה היו כל הדרכים המובילות אל הכפר וממנו חסומות. בתשובה לעתירה הודיע נציג פרקליטות המדינה בינואר 2002, כי צה"ל הנהיג מדיניות לפיה יושאר ציר אחד לפחות פתוח למעבר כלי רכב.

הכפר פקאקיס, השוכן מדרום-מערב לחברון, היה נתון בסגר למעלה משנה, ומנותק מכל הכפרים והערים שבסביבתו, בשל התנחלות היחיד "נגוהות", שהוקמה בסמוך. רק לאחר התכתבות ממושכת של האגודה לזכויות האזרח עם לשכת היועץ המשפטי לאיו"ש, נפתחה אחת הדרכים המובילות לכפר והתאפשר חיבורו מחדש לכפרים הסמוכים, ולעיר חברון.

הכפר עיסוויה שוכן למרגלות האוניברסיטה העברית הר הצופים, בתחום המוניציפלי של ירושלים. בנובמבר 2001 נחסמו דרכי הגישה לכפר, חלקן במחסומים פיסיים, של ערימות עפר, וחלקן האחר במחסומי משטרה ניידים, אשר הוצבו לסירוגין בכניסות לכפר. תקופה ארוכה היו תושבי הכפר, נתונים להליכי בידוק בטחוני כל אימת שביקשו לצאת את כפרם או לחזור אליו.

בערב יום העצמאות השנה הוטל עוצר גורף על כל השכונות והכפרים הערביים שבתחום השיפוט המוניציפלי של ירושלים (למעט בית צפאפא). פנייה של האגודה למפקד משטרת ירושלים (ופניות נוספות לדובר המחוז) בבקשה להסיר את העוצר לא הועילה והוא הוסר רק למחרת היום.

גם לאחר מבצע "חומת מגן" נמשכת נוכחות צה"ל בשטחים הפלסטיניים. על כל היישובים בגדה המערבית מוטל סגר פנימי, המונע מעבר בין היישובים. במועד כתיבת שורות אלו מוטל עוצר על ערי הגדה וריכוזי אוכלוסייה נוספים, במסגרת מבצע "דרך נחושה". כ-800 אלף תושבים נתונים בעוצר זה עשרה ימים.

התעמרות בעצורים

מעדויות שנמסרו לאגודה מפי פלסטינים שנעצרו ושחררו מאוחר יותר, עולה תמונה של התעללות בעצורים, שאין מאומה בינה ובין צרכי בטחון. כך, למשל, מסר אחד העדים כי כאשר הגיע הורד עם שאר העצורים מהאוטובוס שהוביל אותם למחנה המעצר "עופר" (ליד רמאללה) החליק על הבוץ ונפל. לדבריו, החיילים ניגשו אליו וגררו אותו הלוך ושוב בבוץ, כשהם אוחזים ברגליו. לאחר מכן העמידו אותו מול הקיר, משכו בשערותיו ודפקו את ראשו בקיר. מאוחר יותר הורו החיילים לעצורים לשבת ולקום, שוב ושוב.

האגודה עתרה לבג"ץ, עם ארגונים נוספים, נגד תנאי הכליאה במחנה המעצר. בעקבות העתירה ובמסגרת הכנת תשובת המדינה סייר במקום עו"ד שי ניצן מפרקליטות המדינה וסיכם את ממצאיו בדו"ח פנימי, שעיקריו פורסמו במקומון הירושלמי כל העיר.³⁸ התמונה המצטיירת מהדו"ח (כפי שהובא בעיתון) עולה בקנה אחד עם התלונות שפורטו בעתירה: "עקב חוסר ההיערכות שהו מאות עצורים חשופים לגשם ולקור במשך מספר ימים, כשידיהם אזוקות. מתקן עופר לא היה אחראי עליהם ולא ברור מי דאג לצורכיהם. בנוסף, בגין אי-ההיערכות שהו מאות עצורים במשך כשבוע ללא דרגשי שינה, מזרנים ושמיכות, שלא לדבר על מקלחות ובגדים להחלפה. בנוסף היה חסר מזון לעצורים." במקום אחר בדו"ח נאמר: "לפי הנטען בעתירה במשך ימים ארוכים סבלו העצורים מרעב. נטען כי קופסת גבינה אחת, מלפפון אחד ומצות היו כל האוכל שניתן, למשל, לארוחת בוקר לשישה-שבעה עצורים. מברורינו עולה כי ייתכן שלא מדובר בטענה מופרכת."

לפני הדיון בבג"ץ שופרו התנאים במחנה המעצר (אף שעדיין רבים בו הליקויים) ופרקליטות המדינה תיארה את התנאים בתשובתה כ"הולמים".

ביזה

בעוד שתלונות על הפרות שונות שתוארו לעיל נותרו ללא מענה, טיפל צה"ל בתלונות על ביזה ללא דיחוי. כך, לדוגמה, נפתחה חקירת מצ"ח בעקבות תלונה של האגודה בעניין פגיעה ברכוש וביזה שביצעו חיילי צה"ל בביתו של פרופסור פלסטיני מאל-בירה. במשך כיומיים התמקמו כשישים חיילי גולני בדירת בני הזוג מאל בירה ודירת שכניהם, החיילים השאירו את הבית הפוך ומלוכלך, עם שאריות אוכל וכתמי בוץ על השטיחים והרהיטים, שפכו את תכולת הארונות, עשו את צורכיהם על הרהיטים, וגנבו חפצים בעלי ערך כספי ורגשי כאחד, כגון תכשיטי זהב ומצלמת וידאו.

¹ לפירוט ראו דו"ח עמותת סיכוי 2001-2002.

² יום עיון בנושא שוויון בנגישות לשירותים משפטיים, שערכה ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת (ינואר 2002).

³ אבי פורג, גלאון קפלנסקי, הליכי מעצר לפני הגשת כתב אישום בבית משפט השלום – מחקר שדה. **פלילים**, כרך ג' עמ' 291-309.

⁴ בשוודיה ממונה סנגור לכלל הנאשמים, בארצות הברית זכאי לסנגור כל נאשם הצפוי לעונש של מאסר בפועל, באנגליה זכאי לייצוג בידי סנגור ציבורי נאשם בעבירה שעונשה מעל שישה חודשי מאסר. בגרמניה זכאי לייצוג בידי סנגור ציבורי נאשם בעבירה שעונשה שנת מאסר או יותר. (ראו בג"ץ 3823/99, האגודה לזכויות האזרח נ' שר המשפטים ואח').

- 5 ע"פ 134/89 - שמואל אברג'יל נ' מדינת ישראל . פ"ד מד(4), 203.
- 6 לסיוע יהיו זכאים אנשים שהכנסתם החודשית בין 4,700 ל-6,000 ₪ (למשפחה בת שלוש נפשות), וברשותם לא יותר מדירת מגורים אחת וכלי-רכב אחד (למשפחה).
- 7 גם עובדים זרים נזקקים לעתים למערכת המשפט ונזקקים למתורגמן. בחודש יוני 2002 דחה בית הדין הארצי לעבודה ערעור של המדינה על החלטת רשם בית הדין האזורי בבאר שבע שהורה לה לספק על חשבונה מתורגמן לעובד זר שביקש לתבוע בבית הדין את מעסיקו.
- 8 ראו למשל בג"ץ 4541/94 אליס מילר נ' שר הבטחון ואח'. פ"ד מט(4), 94, עמ' 113-114.
- 9 החלטה זו אינה מספקת את העותרים שדרשו לאפשר למתדיינים להגיש מסמכים בערבית מבלי שייאלצו לשאת בהוצאות התרגום לעברית, וכן להטיל חובה על השופטים להודיע למתדיינים על זכותם להשתמש בשפה הערבית בהליך השיפוטי.
- 10 בג"ץ 538/01, התנועה למלחמה בעוני ואח' נ' שר המשפטים, פס"ד מיום 13.1.02.
- 11 גם בביקור שערך נציגי עמותת רופאים לזכויות האדם בבית המעצר נגב, בנובמבר 2001, התגלו מחסור משווע במיטות להלנת העצירים, צפיפות קשה, בעיות תברואה חמורות ואוורור לקוי בתאים. ביום הסיור היו 165 עצירים במתקן שבו יש 100 מיטות. דהיינו, בבית המעצר הוחזקו לפחות 65 עצירים שלא הייתה להם מיטה והם נאלצו לישון על מזרן המונח על הרצפה. לאנשי העמותה נמסר כי זהו מצב מתמשך: מאז חודש יוני 2001 לא פחת מספר העצירים מ-165.
- 12 לדברי היועץ המשפטי של שירות בתי הסוהר, עו"ד חיים שמולביץ, ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת, 4.9.01.
- 13 **הארץ** 26.2.01.
- 14 עו"ד נעמי לבנקרון, "סחר בנשים בישראל" דו"ח עדכני 2001, מוקד סיוע לעובדים זרים, 2001.
- 15 לפי נתונים שמסרה פרקליטת המדינה לוועדת החקירה הפרלמנטרית לעניין סחר בנשים הוגשו בין יולי 2000 לתחילת ספטמבר 2001 כתבי אישום נגד 19 חשודים בסחר בנשים. תשעה מ-12 המשפטים שהסתיימו בתקופה זו נחתמו עסקאות טיעון עם החשודים והם נידונו לתקופות מאסר של שלוש שנים או פחות. ראו: אריה דין, "הסרטורים סוחרים בנשים, הפרקליטות סוחרת בעונש", **הארץ** 13.12.01.
- 16 לפי מידע שנמסר בישיבת ועדת החקירה הפרלמנטרית לעניין סחר בנשים, ביוני 2002.
- 17 הסקר השנתי של המרכז לחקר המדיניות החברתית, שנערך בספטמבר 2001, על ידי מכון סמית, הצביע על עליה בסובלנות כלפי העסקת עובדים זרים בישראל. שליש מהנשאלים תומכים במניעת כניסת עובדים לארץ ובגירושם של השוהים בה (לעומת חצי הנשאלים בסקר השנה שעברה), עוד שליש תומך בהשאת המצב הקיים ושליש תומך בהשוואת תנאיהם של העובדים הזרים לאלה של עובדים ישראלים (לעומת רבע מהנשאלים בסקר השנה שעברה).
- 18 האגודה לזכויות האזרח עתרה לבג"ץ, עם ארגונים נוספים, נגד מדיניות זו. בעתירה נדרשה המדינה להגביל את אשרת העובד לענף מסוים אך לא למעסיק מסוים. בדרך זו אפשר לאזן בין רצונה הלגיטימי של המדינה לאפשר כניסת עובדים בתחומים הנדרשים לה בלבד, לבין מניעת כבילתו של העובד למעסיק ספציפי, החושפת אותו לניצול קשה.
- 19 חוק הכניסה לישראל, סעיף 13א (ה).
- 20 מסקר שערך הממונה על יחסי עבודה במשרד העבודה והרווחה (ינואר 2002) בקרב מדגם המייצג את כלל ציבור השכירים עולה כי כ-20% מהנשאלים מעריכים כי יש סיכויים בינוניים עד גדולים לפיטורים במקום עבודתם בשנה הבאה ועוד כמספר הזה חוששים שהם אישית יפוטרו.
- 21 עובד זר בענף הבנייה עולה למעבידו כ-5 דולר לשעה ואילו עובד ישראלי באותו ענף עולה למעסיק כ-7 דולר לשעה. ראו מאמרו של פרופ' צבי אקשטיין, **הארץ** 28.2.02.
- 22 במסגרת התוכנית הכלכלית 2002 קוצץ התשלום למשתתפים בהכשרה מקצועית מ-100% ל-70% מדמי האבטלה; תקופת התעסוקה המזכה בדמי אבטלה (תקופת אכשרה) הועלתה מ-6 חודשים מתוך שנה ל-12 חודשים מתוך שנה וחצי; משך הזכאות לדמי אבטלה לצעירים עד גיל 25 קוצר מ-70 ימים ל-50 ימים.
- 23 אנשים המדווחים כי אין הם מסוגלים (או שיש להם צורך בעזרה של אדם אחר ו/או של מכשיר כדי) ללכת מחוץ לבית או לעלות ולרדת במדרגות. על-פי סקר בריאות של למ"ס (פורסם 26.12.01).
- 24 סורל קאהן ויעקב ילינק, אפליית המגזר הלא-יהודי בהקצאת משאבי הטיפוח בחינוך: אומדנה הכמותי והשלכות ביטולה. האוניברסיטה העברית, יולי 2000.

-
- 25 אתר האינטרנט של משרד הרווחה - דו"ח חופש המידע של המשרד.
- 26 רע"א 4905/98 גמזו נ' ישעיהו ואח'. תק-על 2001(1), 1440.
- 27 לפי "פיסקת ההגבלה" בחוק היסוד אין פוגעים בזכויות שלפי חוק יסוד זה "אלא בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה שאינה עולה על הנדרש, או לפי חוק כאמור מכוח הסמכה מפורשת בו" (חוק-יסוד: חופש העיסוק).
- 28 בג"ץ 10026/01 עדאלה נ' ראש הממשלה.
- 29 בג"ץ 53/94, שדולת הנשים נ' ממשלת ישראל, מח(5), 501 527-528.
- 30 בג"ץ 6924/98 האגודה לזכויות האזרח נ' ממשלת ישראל, פ"ד נה(5) 15. לעומת זאת, בג"ץ דחה בנובמבר 2001 עתירה אחרת שהגישה האגודה, בעניין ייצוג הולם לערבים בוועדה המחוזית לתכנון ובנייה במחוז הצפון. בית המשפט קבע כי עקרון הייצוג ההולם מחייב את משרדי הממשלה הממנים נציגים לוועדה, אך לא מצא לנכון להתערב בהחלטות השרים לגבי מינוי נציגיהם בוועדה.
- 31 נבהיר כי נתון זה כולל את העובדים הערבים בלבד, לאחר שהופחתו העובדים הלא-יהודים ולא-ערבים מהמספר הכולל המופיע בדו"ח.
- 32 במשרד המשפטים הועסקו, בסוף שנת 2001, 39 עובדים בסוף שנת 2001 לעומת 24 עובדים בשנה הקודמת, למשרד לתשתיות לאומיות, שהעסיק עובד ערבי אחד בלבד בשנת 2000 הצטרפו 4 עובדים ערבים.
- 33 יהונתן ליס, "דו"ח: במשטרה לא הושמדו קלטות של האזנות סתר", **הארץ** 20.5.02.
- 34 לנתונים מפורטים על הרוגים ישראלים ופלסטינים, בשטחים ובישראל, ראו אתר האינטרנט של בצלם: www.btselem.org/
- 35 עמוס הראל, "צה"ל נזף בחיילים שירו למוות בילדים פלשתינאים בג'נין". **הארץ** 3.7.02.
- 36 אמנת ג'נבה הרביעית סעיפים 18-20.
- 37 בג"ץ 3637/01, שקארנה נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש.
- 38 אורי בלאו, "סטאלאג", **כל העיר** 24.5.02.